

SZEGED ÉS BELVÁROSÁNAK MENTÁLIS TÉRKÉPE

Tanulmányomban Szeged városának és belvárosának mentális térképét vizsgálom. A város belső kerületének részletesebb térképe mellett a külsőbb kerületek képeire is utalok, amelyek bemutatása külön tanulmányt érdemelhet.

Kiindulópontom Bálint Sándor *A szegedi nemzet* című munkája, melyben bemutatja a városrészeket és azok jellegzetes vonásait.¹ Akkor még a városrészek foglalkozás, társadalmi réteghelyzet, viselet és más dimenziók mentén is elkülönültek, ma már a városrészeken belül is sokkal összetettebb a kép. Éppen ezért, miközben arra a kérdésre kerestem a választ, hogy mennyiben változott meg a városrészekről alkotott kép a szegediek fejében, milyen a szegedi lakosok mentális térképe és ennek milyen a kapcsolata az egzakt térképekkel, e rövid tanulmányban elsősorban csak a belvárost érintő jelentősebb elemzési szempontokat állt módomban előtérbe helyezni.

Vizsgálatom során interjúkat készítettem szegedi lakosokkal, akiket arra is kértem, hogy több szempontból rajzolják meg Szeged térképét. A megkérdezettek kiválasztásánál fontos szempont volt az, hogy Szeged szülőtte legyen, és hogy releváns képet kaphassunk Szeged mentális térképéről. Fontos szempont volt az is, hogy az illető az utóbbi 20 év nagy részében Szegeden élt. A kiválasztásnál szándékosan hagytam ki azokat, akik kötődése a városhoz nem folyamatos. Az időlegesen a városban élők, a néhány éve Szegedre költözöttek, a rendszerváltás utáni években Szegedre költözöttek, a turisták, valamint azok, akik már nem élnek Szegeden – az ő vizsgálatuk külön tanulmányt érdemelne...

A megkérdezett szegedi polgárok a város több részéből kerültek kiválasztásra, nők és férfiak vegyesen. Koruk szerint 35 és 60 év közöttiek – az alsó korhatár meghúzásakor ismét fontos szempont volt, hogy az utolsó 20 évben Szegeden éljen, de emellett az is lényeges volt, hogy már szinte felnőtt fejjel nézze az akkori világot. A társadalmi réteghelyzetüket illetően a mintegy 32 interjúalanyom képviseli az alsóosztálytól a felsőközéposztályig a társadalmi rétegeket. Nyilvánvalóan nem állíthatjuk, hogy ez reprezentatív, de ez kvalitatív módszernél nem elengedhetetlenül szükséges.

*

A mentális térképekről

A mentális térképek megmutatják, milyennek látják környező világukat az emberek. Közvetítik sajátos, egyéni látásmódjukat, a helyhez, a térhez való érzelmi kötődéseiket. E térképek bennünk élnek, segítik tájékozódásunkat. Sok szempontból ha-

¹ Bálint 1976. 53-108.

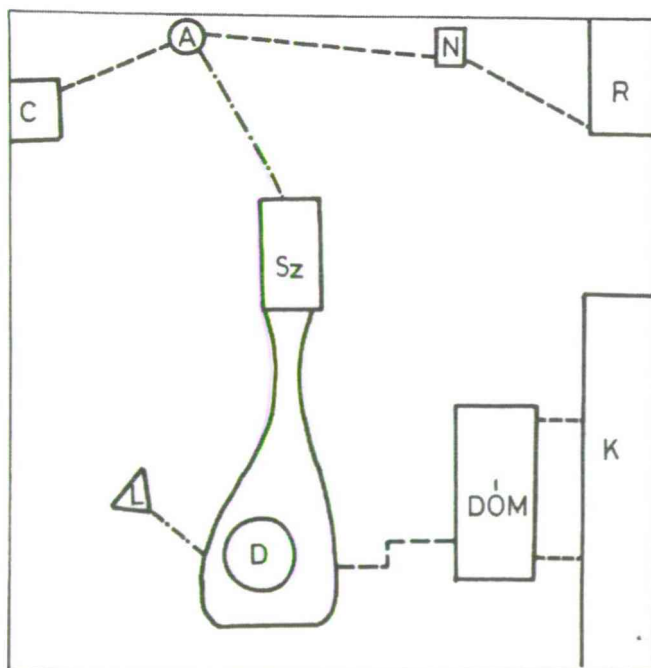
sonlítanak az egzakt térképekhez: helyek és távolságok, irányok jellemzik, de mégis különböznek attól. A fontosabb részek nagyobbak, a gyakrabban használt útvonalak részletesebbek, a ritkán bejárt útvonalak elnagyoltak. A határvonalak néha átlépik az egzakt módon meghúzott határokat. Kiemelt (viszonyítási) pontokból indulnak ki a bejárt útvonalak és e pontok a fontosabb helyeken sűrűsödnek.²

A tér nem homogén – írja Eliade³ is –, de szemben azzal az állítással, hogy a profán ember számára nem szakad minőségileg különböző részekre, a mentális térképekkel foglalkozók véleménye az, hogy semleges és érzelmi töltéssel bíró helyekkel tagolt térkép él a fejünkben.

Az egzakt térképek méretarányosak, szemben a mentális térképekkel, amelyek ráadásul szakadozottak, kitöltetlen üres foltokkal bírnak, s szubjektív történetekkel fűszerezettek.

Szeged városrészei régen és most

Szeged belvárosa a ma itt élők fejében a Tisza folyó és a Tisza Lajos körút által határolt részen fekszik, két kisebb területi nyúlvánnyal, azaz hozzátartozó terület még a Mars tér és a nagykörút felé vezető utcák, mint a Gutenberg, Gogol, Hajnóczy utcák környékei. (vö. 1. kép) Ezen utóbbiak azonban a szorosan vett belváros-fogalomhoz lazán kötődnek. A „városba bemenni” a szűkebb értelemben vett teret jelöli.

² V.ö.: Bíró 1991., Cséfalvay 1990. és Letenyei 2001.

³ Eliade 1996. 15.

A belvárosból kiindulva az egyik irányba haladva a mentális térképeken megtaláljuk Alsóváros városrészt, de határait nehezen húzzák meg azok, akik nem a területen laknak. A ferences templom, a szegedi vasútállomás környéke tisztán megrajzolódik, de az egzakt térkép további részei nem jelennek meg. Alsóváros jellegzetességei felől érdeklődve nyugodt, családi házas területként jellemzik – kivéve a Cserepes sor környékét, melynek alacsony a státusza a piac (használtcikk és kínai piac) valamint a piacra járók „sokfélesége” okán. Éppen ezért az ebbe az irányba haladó buszok presztízse is alacsonyabb – bár nem annyira, mint a Dorozsma felé menőké – mondják.

Ha a „nagykörúton” indulunk el az alsóvárosi rész felől, akkor azt láthatjuk, hogy a mentális térképek jó része üres foltokkal tarkított ezen a részen, egészen a Mars térig, amelynek a presztízse nagyon alacsony. A Mars tér⁴ mintegy különálló térbeli egységet alkot, mely az utazás, vásárlás kérdései kapcsán elő-előbukkan. Nem tagozódik be Rókus városrész képébe, melynek különállósága elhalványulni látszik. A városrész inkább kiemelt helyek által megfogalmazott – a rókusi templom és környéke, a rókusi vasútállomás felé, a villamos útvonala mentén helyezkedik el, mondják. Határa elmosódik az újrókusi városrésszel.

Továbbhaladva a körút mentén a Kossuth Lajos sugárúttól az „új híd” lábáig vezető útvonalat a sugárutak törik meg (ld. 1. kép), s csak a híd lábának környékén tűnik fel ismét a régi városrész-elnevezés, miszerint az ott már Felsőváros. A Bálint Sándor által még feljegyzett városrész elnevezések: Tabán, Felsőváros, Tarján nevei és elhelyezkedéseik egybeemosódtak és összekeveredtek, felcserélhetőekké lettek.

Tisztán fennmaradt azonban Újszeged, Tápé és Petőfitelep különállása. Makkosháza és Marostó helye az egzakt térképnek megfelelően orientált, Móraváros, Kecskéstelep, Baktó és más városrészek azonban nem.

A régi városrészek homogenitása természetesen megdőlt és csak néhány utcányi egységet jellemeznek együttesen⁵. Ezeket a jellemzéseket elsősorban a lakásvásárlás kérdése kapcsán lehet előhívni, mint ahogy a további városrészek elnevezéseit is. A néhány utcányi egységek sokaságából ragadjunk ki néhány példát. A megkérdezettek többsége a „Mars tér mögötti utcákba” nem szívesen költözne, minthogy ott „mindenféle emberek járnak, meg sok ott a roma”, ehhez hasonló a megítélése a Kolozsvári tér környékének, a Szent István térnek és másoknak. A területek presztízsvesztéséhez a rossz vagy rosszabb közlekedés is hozzájárul.

Az egyes lakótelepi részek megítélése sem egyforma: semleges és negatív között váltakozik, pozitív értékelést elsősorban a belváros és a családi házas részek kaptak.

Törésvonalak Szeged belvárosában

A mentális térképeken megjelenő törésvonalak ritkán esnek egybe az egzakt térképek határvonalaival. A törésvonalak értelmezésekor a térhasználat és társadalmi hovatartozás, a tér objektumaihoz rendelt szubjektív érzések nyilvánulnak meg. Több

⁴ Amelyen a piac és a buszpályaudvar található, valamint helyet ad különböző vásároknak (pl. utazás, virágkiállítás.)

⁵ A régi városrészekről lásd: Bálint 1959. 143–153.

térkép egymáshelyezésével rajzolódnak meg, s tagolják a teret. E tagolások ma már nem fejeznek ki átjárhatatlan határokat, hisz a társadalmi ellenőrzésük jelentéktelen.

Törésvonalak és társadalmi státusz

Az interjúalanyok különbözőképpen rajzolták meg a belváros mentális térképét. Úgy tűnik, hogy a társadalmi státusz jelentősen befolyásolta azt, hol érznek csomópontokat, hol érzékelik a belváros határát és hogy merre járnak.

Az alacsonyabb státuszúak – figyelembe véve az iskolai végzettséget, foglalkozást, vagyoni helyzetet – a belváros határait tágabbra húzták, így került az általam használt belváros-fogalomba a Mars tér is. Lentebb láthatjuk, hogy a vásárlói szokások hol törik meg a belváros homogén terét, azonban már itt megemlíthetjük, hogy a Dugonics tér és Széchenyi tér közötti útvonal a hétvégék és ünnepek, valamint a városi szintű rendezvények alkalmával használatos számukra, egyébként az azzal párhuzamos „rövidebb” utcákat használják közlekedésre (ld. 1. kép). A Kárász utcát magába foglaló útvonal – mely a város sétálóutcája – a magasabb státuszúak számára hétköznapi, a sétálás, kapcsolódás alkalmával a Dóm tér és a Tisza-part használatos. Számukra a belváros fogalma sokkal szűkebb, s valóban a Tisza Lajos körúton belül rajzolódik meg, az azon túli rész funkcióiban jelenik meg.

Még e kis terület is látványos törésvonalakkal bír, így az Oroszlán utca környékén, a Nádor utcában, a Victor Hugo utcában lakni vagy üzletet, irodát birtokolni presztízzsel bír, a Kelemen utcától a Feketesas utcáig tartó területen az üzlet és iroda birtoklása presztízzsel bír, de ott élni már nem, hiszen azok önkormányzati bérlakások voltak majdnem napjainkig, s többségükben felújításra szorulnának. S ugyanígy, még a belvároshoz tartozó rész a Vörösmarty utca, Tisza Lajos körút és Dózsa György utca által határolt területen lakni sem jár különösebb presztízzsel.

Vásárlói és fogyasztói törésvonalak

A vásárlói és fogyasztói szokások szerint két „főutcat” rajzolhatunk meg. Az egyik a Dugonics tér és a Széchenyi tér között húzódik, s benne foglaltatik a Kárász utca, a Feketesas utca is. Ez a magasabb presztízsű vásárlói főutca. Az alacsonyabb presztízsű főutca erre merőleges és a Mikszáth Kálmán utcát – „mitmásházak utcája” – és környékét foglalja magába a Mars térig. Mindkét főutcán szinte minden megvásárolható: az illatszertől a ruházig, a cipőtől a mobiltelefonig, a könyvektől az élelmiszerig sok minden kapható. A két főutca találkozásánál néhány nem egyértelmű presztízzsel bíró üzlet is található.

A főutcák a megmutatkozás és az átvonulás helyszínei is. Bármelyiken is megyünk, szinte bizonyos, hogy valaki ismerőssel szembetalálkozunk, hangsúlyozzák az interjúk alanyai.

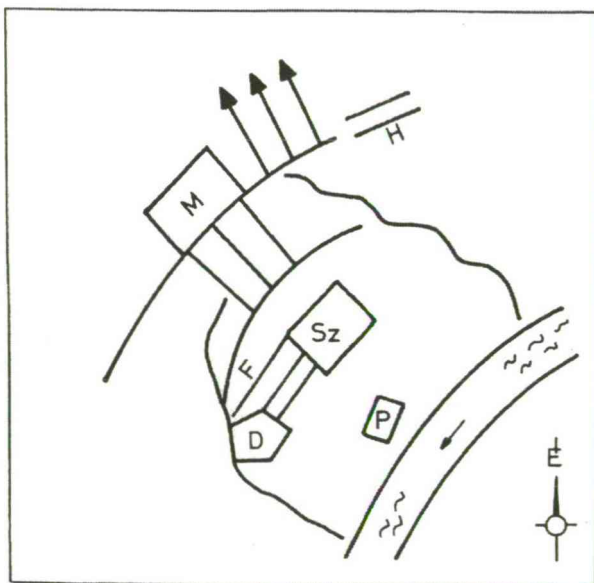
Csomópontok

A kiemelt terek megtörik a tér homogenitását, s ezzel együtt étellel és érzelmekkel töltik meg a teret, melyben élünk. Ki ne mosolyodna el, mikor ahhoz a helyhez ér, ahol kedvesével először találkozott? Ki ne húzná össze a szemöldökét, amikor oda-

ér, ahol összeszidták? Nem csak térben haladunk olykor, hanem térben és időben, az emlékeinkben is utazunk.

Tájékozódási pontok

A mentális térképen jól érzékelhetők azok a tájékozódási pontok, melyek között a belvárosban járók tájékozódnak, elhelyezkedésük térben jól orientált, de egymástól való távolságuk és egymáshoz való viszonyuk már kevésbé pontos. Ilyen tájékozódási pont a belvárosban a Széchenyi tér, a Dugonics tér („Dugó tér”), a Kárász utca, a „nagyposta”, a régi Centrum áruház, a Lófara⁶ a Dugonics térnél, a Rakpart, a Klinikák, az Árvízi emlékmű, a Múzeum, a Nagyáruház („nagyá”) az Árpád térnél, az Aradi vértanúk tere és az ott elhelyezkedő SZTK, valamint az Anna-kút. (ld. 2. kép) E pontok segítségével adják meg a szükséges útvonalakat. Az útvonalak rövidültek többségükben, míg a Dugonics tér és a Lófara, valamint a Széchenyi tér és az Anna-kút távolsága megnőtt, jelezve azt, hogy ezek más szervezeti egységbe tagozódtak a mentalitásban. Ahol a távolság érzékelése megnőtt, ott a bejárási útvonalra nem szervesen illeszkedtek a térrészek.

Az utcanevek gyakorlatilag elvesztek a mentális térképekről, régi szegedi lakosoknál kérdéssel előhívhatóak, de a mentális térképen nem érzékelhetők.

A világ változásával a mentális térképekre felkerültek a hipermarketek, a mozik, melyek újabb viszonyítási pontokat jelentenek mind tájékozódáskor, mind pedig lakásvásárláskor.

Az irányítás nélkül rajzolt mentális térképeken nem jelennek meg a köztéri szobrok.

⁶ A „Lófara” a téren álló lovasszoborról kapta a nevét, pontosabban arról, hogy a ló eme irányában volt egy kocsmá – amely ma már nincs meg, de Lófarának nevezték –, ami kiemelten fontos találkozási pont volt.

A magánvilág szent terei

A tájékozódási pontokon belüli részhalmozatnak tekinthetők a találkozási helyeként megjelölt csomópontok. Ezek mindenki számára érthető és jellegzetesen megjelenő pontok, amelyek funkcionálisan kötődnek a tömegközlekedési eszközökkel legjobban megközelíthető csomópontokhoz. Ilyen helyszínek a nagyposta, a „kerekpercec”⁷ a Széchenyi téren, a Dugonics térén lévő szökőkút, a múzeum lépcsője, az Anna-kút, a Centrum áruház. Ezekről eltérő találkozási pontot ritkán jelölnek meg, ha mégis, az szorosan kötődik a munkahelyhez, iskolához, egyetemhez.

A magánvilág szent tereiként továbbá megjelenik a belvárosban még a Stefánia, a belvárosi cukrászdák (Palánk és Virág), valamint kávézók, kellemes sétálóhelyként a Széchenyi tér, a Stefánia, kellemes pihenőhelyként a Rakpart, a klinikák előtti parkok, a múzeum előtti tér, a Dugonics tér. A belvároson túl ehhez még hozzáadódik a Fűvészkert és a Vadaspark és a Boszorkány-sziget.

Az útvonalak és a modern közlekedés – a mentális térkép viszonylatában

Mint azt láthattuk a csomópontoknál, a tudatos várostervezés és a tömegközlekedés hálózata jelentősen befolyásolja a városlakók mentális térképét. Jelentősen csökkentették a bejárési útvonalak hosszát és részletességét. Adekvát különbséget lehet felfedezni a részletességben aközött, amikor az egyes interjúalanyok az otthon és a belváros közötti utat festik le, valamint aközött, amikor a gyalog bejárható belvárosi utcákon vezetnek bennünket végig. Míg az otthon és a belváros közötti út néhány buszmegállónyira van, esetlegesen kanyarokkal tarkítva, addig a gyalogosan megtett útvonalon épületek is megjelennek: bank épületek, a felújítás alatt álló Gőzfürdő, a „lila virágos szecessziós palota” és mások. A Kárász utca szobrai láthatóakká válnak, de a Glattfelder téri szökőkút csak ritkán, akkor is csak akként, ami mellett elsuhan a busz.

A városimage

A városnak és így a belvárosnak is, két image van, az egyiket megteremtették, tervszerűen kiviteleztek, a másikat a benne élők rendelték a már meglévő objektumokhoz. Tanulmányomban utóbbival foglalkozom csupán. A belváros régi és új arca a szegediek számára szervesen összefügg, a változásokat pozitívan értékelik, szépnek és kiegyensúlyozottnak tartják. Az összképet a Víz után (1879 a szegedi nagyárvíz éve) épült házak dominanciája jellemzi, amelyet szeretnek. A sétáló utcát, a köztereket, ízlésesnek és a város rangjának megfelelőnek tartják. Ugyanakkor az új köztéri szobrok egy jelentős része negatív megítélés alá esik. A Széchenyi téren felállított Klebelsberg szobor sokakból nemtetszést vált ki, mondván nem illik a többi szobor közé, „olyan mint egy nagy pez-cukor” (nagyfejű, mesefigurás, törzsnélküli cukoradagoló). A Rerrich téren álló emlékművet (az ’56-os szabadságszobor) „dög-

⁷ A Kerek Percec pékség neve köznévvé vált, gyorsabban és a két szót egybefüggően ejtik ki.

lött molypillét cipelő embereknek” titulálják, a Mátyás szobrot kicsinynek, a tiszavirágokat súlytalannak és feleslegesnek vélik.

Mindent egybevéve azonban szívesen kísérik vendégeiket a városban.

A mediterrán hangulatot sugalló városimage, a pálmafákkal és karneváli köszöntőszobrokkal erőltetettnek tűnik számukra, de ez csak direkt kérdezősítésnél kerül a felszínre, mert egyébként nem épült be a lakók mentális térképébe.

*

A fentebb vázolt mentális térképek összességében mutatják azt, ahogy a városlakók megkonstruálják és használják a város objektíve létező tereit, ahogyan jelentéssel ruházzák fel a térrészeket. Tanulmányomban nem tértem ki a városrészek szerepeire és azok szubjektív jelentéseire, a bejárasi útvonalak részleteire. Ugyanakkor látható az, hogy a belváros tradicionális képe a szubjektív észlelésben jelentősen nem változott, az objektíve észlelhető változások formálták valamelyest át.

Súlyából veszített a nagyobb városrészek jellemzése, a kép sokkal inkább összetettebbé vált. A városrészek már nem bírnak sajátos jellemzőkkel, nem tudják kifejezni különállásukat. A városlakók mentális térképein fehér foltok tarkítják azokat a területeket, ahol maguk nem laknak – kivéve a belvárost. Ettől függetlenül a mentális térkép és az egzakt térkép összevetése viszonylag könnyen megtehető, csak előbbi vázlatosabb, arányaiban eltolt. A mentális térképeken mindig két helyszín a pontosabb, térben orientált és érzelmileg is fűszerezett: az interjúalany lakóhelye és a belvárosnak azon része, mely a társadalmi státuszának megfelelő törésvonalakon belül van.

Összességében azt mondhatjuk, hogy Szeged mentális térképe plurálisabbá vált, a városrészek nem rendelkeznek tagolatlan imagekkel, a városban élők pedig a várost funkcionálisan és társadalmi státuszukhoz alkalmazkodva osztják fel és használják.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Első rész. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. 1974/1975. 2.

1959 *Szeged városa*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Budapest.

BÍRÓ Zoltán et alii

1991 Mentális környezet. *JANUS* 1991. (VIII.) 1. 23-40.

CSÉFALVAY Zoltán

1990 *A modern társadalomföldrajz kézikönyve*. IKVA Kiadó, Budapest

ELIADE, Mircea

1996 *A szent és a profán. A vallási lényegről*. Európa Könyvkiadó, Budapest

LETENYEI László

2001 Településtervezés és mentális térképezés in: *Falu Város Régió*, 2001/1. 11-15.